

BAHANDI SANG MGA TULOMANON

Kodigo ni Kalantiaw 1433 at ang 18 Artikulo

Kasaysayan • Alamat • Wika • Kultura • Pananampalataya

DATO BINALAN HANAS
Frederick Bincal Berry
MANUNULAT

Puting Baybay • Kaguyuman • Pontevedra • Tribal Barangay Aldan • Capiz
Pinagsamang Ilustradong Edisyon 2026

BAHANDI SANG MGA TULOMANON

Kodigo ni Kalantiaw 1433 at ang 18 Artikulo

Kasaysayan Alamat Wika Kultura Pananampalataya

DATO BINALAN HANAS
Frederick Bincal Berry
MANUNULAT

Puting Baybay Kaguyuman Pontevedra (Tribal Barangay Aldan) Capiz
Pinagsamang ilustradong edisyon 2026

NATIONAL HISTORICAL COMMISSION of the PHILIPPINES

17 September 2026

DATO BINALAN HANAS
FREDERICK BINCAL BERRY
Proponent and Author
Tribal Court of Negritos Panay Bukidnon Ati
Tribalcourt1433@gmail.com

Dear Dato Hanas,

Greetings from the National Historical Commission of the Philippines (NHCP)!

This is to acknowledge, with profound thanks, receipt of a computer printed copy of the book *Bahandi Sang Mga Tulomanon: Kodigo ni Kalantiaw 1433 at ang 18 Artikulo*. We shall make this available to the researchers of our library.

Very truly yours,

CARMINDA R. AREVALO
Executive Director III

N.H.C.P. Building, T.M. Kalaw St.,
Ermita, Manila, The Philippines,
P.O. Box 3374

OUT-2026-4689

(02) 5335-1200
records@nhcp.gov.ph
nhcp.gov.ph

Bahandi sang mga Tulomanon

Kodigo ni Kalantiaw 1433 at ang 18 Artikulo

Pinagsamang salaysay ng pamayanan at gabay sa dokumentasyon ng kulturang katutubo

MANUNULAT

DATO BINALAN HANAS

Royal Nomadic Warrior Defender of Bahandi sang mga Tulomanon
Kodigo ni Kalantiaw 1433

HUKOM NG KATUTUBONG KORTE

Tribal Court of Negritos Panay Bukidnon Ati ICC/IPs

Tribal Justice System

Bahandi sang mga Tulomanon Kodigo ni Kalantiaw 1433
18 Artikulo

Lokasyong inilahad ng manunulat

Cabugao, Pontevedra, Capiz, Panay, Pilipinas

Putting Baybay at Kaguyuman sa salaysay ng proponent

Since Maydia, Madyaas, Simsiman — Time Immemorial

Now Panay Negritos Tribes

Binunua-an, Himaya, Aklan, Tina, Imaw-imaw, Apdo, Anini-y, Amating, Iraynon
Bukidnon, Panay Bukidnon/Sulodnon/Tumandok, Ati/Inati, Nomadic

Pinagsamang edisyon 2026

Paggalang sa Civil Code of the Philippines, Saligang Batas ng Pilipinas,
Republic Act No. 8371 at iba pang naaangkop na batas sa Pilipinas

Talaan ng nilalaman

Preface	5
Narrative ng pagkakakilanlan.....	6
Puting Baybay Kaguyuman at Pontevedra	7
Balantad Kalantiaw at Marikudo	7
Sampung Datus mula sa Borneo	8
Capt John R Berry at Admiral Presscotts	8
Talambuhay ni Dato Binalan Hanas	9
Seal at mga ilustrasyon	10
Mga bantay diyos at alamat ng Madya as	11
Bulalakaw	11
Sidapa	12
Pandaki o Pandaque	12
Mga diyos at paglalakbay ng kalag.....	13
Mga alamat na naitala ni Loarca	14
Tungkung Langit at Alunsina.....	14
Hinilawod	15

Talaan ng nilalaman pagpapatuloy

Mga diwata sa tala ni Jocano.....	15
Kinaray a at mga espiritu ng Antique	17
Mga espiritu at handog ng Ati	18
Baua duyong at tamawo	18
Bakunawa at Sugidanon	18
Mga sanggunian sa mga alamat.....	20
Ritwal epiko awit sayaw at kapistahan.....	22
Pagpapatunay at konsultasyon	24
Paggalang sa batas ng Pilipinas	25
Orihinal na 18 artikulo	26
Artikulo I hanggang XVIII	27
Sanggunian at editorial note	45
Legal na aplikasyon sa 18 artikulo	48
Legal status and limits.....	48
Core references.....	48
Tungkol sa aklat	50

Preface

Inihahain ko ang aklat na ito upang maayos na maitala at maipasa ang Bahandi sang mga Tulomanon bilang salaysay, alaala, paniniwala at pagpapahalagang iniuugnay ko sa aming pamayanang katutubo. Layunin kong pagsamahin ang pagkakakilanlan, tradisyong pasalita, ritwal, epiko, awit, sayaw at kapistahan sa isang malinaw na dokumentong magagamit sa pag-aaral at konsultasyon ng pamayanan.

Bilang DATO BINALAN HANAS, proponent at manunulat, inilalahad ko ang titulong Royal Nomadic Warrior Defender para sa **Bahandi sang mga Tulomanon Kodigo ni Kalantiaw 1433** at ang aking pagkakakilanlan bilang Hukom ng Katutubong Korte na pinangalanan sa pabalat. Ang mga titulong ito at lokasyon ay inilahad ko; ang dokumentong ito ay hindi sertipikasyon ng appointment, hurisdiksiyon o pagkilala ng pamahalaan.

Iginagalang ng balangkas na ito ang Saligang Batas, Civil Code, RA 8371 at mga karapatang pantao. Pananatilihin ang 18 artikulo bilang tekstong pangkultura at pangkasaysayan na may kasamang makabagong legal at etikal na pagbasa. Ang mga parusang marahas, mapang-alipin at labag sa batas na nababanggit sa lumang teksto ay hindi ipinapatupad.

Ang mga bagong pahayag sa unang panauhan ay panukalang sulatin para sa pagsusuri ng proponent. Ang partikular na kaalamang kultural ay dapat suriin ng elders at tagapag-ingat ng tradisyon bago ituring na opisyal na tala ng kanilang pamayanan.

Karapatang akda at pamanang kultural

Copyright © 2026 DATO BINALAN HANAS. Nakalaan ang pahayag na ito sa sariling orihinal na sulatin at malikhaing pagpili o pag-aayos na maiaangkin nang naaayon sa RA 8293. Hindi nito inaangkin ang batas, pampublikong sanggunian, naunang teksto o kolektibong epiko, ritwal, awit, sayaw at kaalaman ng mga pamayanan. Iginagalang ang karapatan ng ibang may-akda at ang community intellectual rights sa RA 8371, Sections 32–34. Ang pahintulot sa paggamit ay kailangang manggaling sa tunay na may karapatan.

Narrative ng pagkakakilanlan at pagpapatuloy

Sa salaysay na inilahad ko, ginagamit ang mga pangalang Maydia, Madyaas at Simsiman upang tukuyin ang pinag-uugatang alaala at pagpapatuloy ng pamayanan mula sa time immemorial. Sa kasalukuyang paglalatatag, ginagamit ko ang katawagang Now Panay Negritos Tribes at inilista ang Binunua-an, Himaya, Aklan, Tina, Imaw-imaw, Apdo, Anini-y, Amating, Iraynon Bukidnon, Panay Bukidnon/Sulodnon/Tumandok, Ati/Inati at Nomadic.

Ang listahang ito ay pinanatili ayon sa aking hinihiling na pagkakakilanlan. Hindi ipinapalagay na ang lahat ng pangalan ay iisang pangkat etniko, magkakatumbas na wika o magkakaparehong ritwal. Ang bawat pamayanan ay dapat makapagpaliwanag ng sariling pangalan, kahulugan, lokasyon, genealogy at kaugnayan sa ibang pamayanan. Ang Nomadic ay dapat ipaliwanag ayon sa sariling paggamit ng mga taong kinauukulan.

Sa aking panukala, ang Bahandi ay isang pagtitipon ng alaala at mga pagpapahalagang dapat ingatan sa pamamagitan ng pakikinig sa elders, pagtatala sa katutubong wika at paggalang sa kanilang mga hangganan sa pagbabahagi. Ang (Putting Baybay) Cabugao, Pontevedra, Capiz ang lokasyong aking inilahad para sa katutubong korte at gawaing ito; hindi ito awtomatikong patunay ng saklaw ng lupang ninuno o teritoryal na hurisdiksiyon.

Paghiwalay ng salaysay at napatunayang kasaysayan

Ang since Maydia, Madyaas, Simsiman time immemorial ay pahayag ng proponent tungkol sa tradisyong pasalita. Walang kalakip na primary historical evidence upang magtakda rito ng tiyak na petsa o tuluy-tuloy na genealogy. Ang 1433 ay pinananatili sa pangalan ng tradisyong tinutukoy; hindi ito pinapatunayang petsa ng orihinal na batas. Nasa orihinal na kalakip ang tala hinggil sa pasiya ng NHI noong 2004 na walang balidong historical basis ang tinatawag na Code of Kalantiaw. Hindi binubura ng usaping ito ang karapatan ng mga buhay na pamayanan na maitala ang kanilang tunay na kasalukuyang kaugalian.

Putting Baybay Kaguyuman at Pontevedra Capiz

Sa salaysay na aking inihahain, kinikilala ko ang Putting Baybay at Kaguyuman bilang mga pangalang kaugnay ng pamayanang tinatawag ngayon na Pontevedra, Capiz. Ginagamit ko ang mga ito sa paglalatatag ng alaala ng lugar, pamanang katutubo at kasaysayang nais kong siyasatin at maitala.

Ang baybay na Kaguyuman ay pinanatili ayon sa aking paglalahad. Lumilitaw din ang Kaguyuman bilang ibang katawagan sa Pontevedra sa nailathalang tala. Ang pagkakasunod ng Putting Baybay, Kaguyuman at Pontevedra sa aklat na ito ay salaysay ng proponent; wala pang kalakip na archival record na nagpapatunay ng eksaktong petsa ng bawat pagpapalit ng pangalan. [P1]

Haring Balantad Matnuhay Kalantiaw at Timway Marikudo

Isinasama ko sa tala ng mga pinunong iniuugnay sa alaala ng Panay sina Haring Balantad, Matnuhay Kalantiaw at Timway Marikudo. Ang kanilang mga pangalan ay mahalaga sa aking pagsasaliksik sa pagkakakilanlan, kaugalian at pamamahala ng pamayanan. Hindi ko ipinapalagay na magkakasabay silang namuno o na magkakamag-anak sila nang walang dokumentadong saligan.

Si Haring Balantad ay kabilang sa mga pangalang lumilitaw sa mga salaysay tungkol sa mga Negrito ng Panay. Sa aking paglalatatag, itinatala siya bilang pinunong dapat pag-aralan sa pamamagitan ng mga naunang akda at patotoo ng pamayanan. Ang mga detalye ng kaniyang kapanganakan, panahon ng paghahari at mga nagawa ay hindi pa inilalahad bilang napatunayang kronolohiya.

Pinananatili ko ang pangalang Matnuhay Kalantiaw ayon sa aking tradisyon at paglalahad. Ang kaugnayan nito sa Bahandi sang mga Tulomanon at sa 18 artikulo ay bahagi ng salaysay na nais kong mapangalagaan. Nananatili ang paliwanag sa aklat tungkol sa suliranin ng pagiging tunay ng tinatawag na Kodigo ni Kalantiaw 1433; ang kasalukuyang pagpapatuloy ng tradisyon ay hindi pagpapatunay na umiiral ang naturang dokumento noong 1433.

Si Timway Marikudo, na tinatawag ding Marikudo sa alamat ng Maragtas, ay iniuugnay sa mga unang naninirahan sa Panay at sa pakikipagtagpo sa mga datus mula sa Borneo. Pinananatili ang titulong Timway ayon sa aking gamit. Ang salaysay ng pakikipagkasundo ay itinatala bilang alamat; hindi ito ginagawang katibayan na nailipat ang pagmamay-ari ng buong Panay. [P2]

Sampung Datus mula sa Borneo at tala ng pagdating noong 1900

Kasama sa paglalalatag ko ang Ten Datus o Sampung Datus mula sa Borneo. Sa alamat ng Maragtas, pinamumunuan ni Datu Puti ang pangkat na umalis sa Borneo, dumating sa Panay at nakipagtagpo kay Marikudo. Iniuugnay ang kuwento sa paninirahan at pagbuo ng mga pamayanan. Tinutukoy rin ng Provincial Government of Iloilo ang salaysay bilang Maragtas Legend. Hindi inilalagay dito ang isang tiyak na petsa ng pagdating bilang napatunayang pangyayari. [P2]

Ang kuwento ng Sampung Datus ay kaugnay ng naunang kabanata tungkol kay Bulalakaw at Bangotbanwa. Ang mga bersiyon ng alamat ay maaaring magkaiba sa pangalan, baybay, lugar at pagkakasunod ng pangyayari. Sa pagdodokumento, mahalagang pangalanan ang tagapagsalaysay at akdang pinagmulan ng bawat bersiyon.

Capt John R Berry at Admiral Presscotts

Ayon sa salaysay na aking ipinapasama, dumating sina Capt. John R. Berry at Admiral Presscotts noong Nobyembre 30, 1900. Pinananatili ko ang mga pangalan, titulo at petsang ito bilang tala mula sa proponent. Nais kong mahanap at mapag-aralan ang mga ebidensiyang magpapaliwanag sa kanilang pagdating at kaugnayan sa kasaysayang aking sinusundan.

Walang kalakip na passenger manifest, ship log, service record o kasabay na ulat na nakapagpapatunay sa pagdating na ito. Hindi rin tinukoy sa salaysay ang barko o eksaktong pook na kanilang dinaungan. Ang baybay na Presscotts at titulong Admiral ay pinanatili nang hindi kusang itinutumbas sa ibang opisyal na may kahawig na pangalan. Hindi ipinapahayag na ninuno ko si Capt. John R. Berry batay lamang sa pagkakapareho ng apelyido.

Mga sanggunian at pinagmulan ng bagong salaysay

[P1] Pontevedra, Capiz. Sanggunian sa ibang katawagang Caguyuman. https://en.wikipedia.org/wiki/Pontevedra%2C_Capiz

[P2] Provincial Government of Iloilo. Historical Background, 1 Hulyo 2022. <https://iloilo.gov.ph/> — search record ng pahina; ang live link ay nag-redirect sa homepage sa pag-access

[P3] Personal na salaysay ni Dato Binalan Hanas sa kahilingang ito. Pinagmulan ng Puting Baybay, baybay na Kaguyuman, mga titulong Haring Balantad, Matnuhay Kalantiaw at Timway Marikudo, pagdating noong 1900, at talambuhay sa sumusunod na pahina. Ang mga detalye ay inilahad ng proponent; wala pang kalakip na independiyenteng katibayan.

Talambuhay at espirituwal na paglalakbay ni Dato Binalan

Hanas

Ako si DATO BINALAN HANAS, na kilala rin bilang Frederick Bincal Berry. Isinilang ako noong Hunyo 14, 1979, sa Hacienda Sublangon, Pontevedra, Capiz. Inilalahad ko ang aking buhay bilang bahagi ng pagpapatuloy ng alaala, pananampalataya at paglilingkod sa pamayanang aking kinabibilangan. [P3]

Noong Marso 20, 2008, dumating ako at nabawtismo sa tubig sa pangalan ni YAH-OSHAI. Ang pangyayaring ito ay mahalagang bahagi ng aking espirituwal na paglalakbay. Ang aking paniniwala at pag-unawa sa pananampalataya ay inilalahad ko bilang personal na patotoo. Hindi tinukoy sa aking salaysay ang lugar ng pagdating at pagbabawtismo. [P3]

Nag-aral ako sa pamamagitan ng sariling pagsasaliksik ng mga kasulatan at paghahanap ng mga ebidensiya. Patuloy kong sinusuri ang mga salaysay, pinakikinggan ang kaalaman ng pamayanan at inuunawa ang kaugnayan ng pananampalataya, kasaysayan at pananagutan sa pangangasiwa. Ang sariling pag-aaral na ito ay inilalahad ko bilang proseso ng pagkatuto, hindi bilang pag-angkin sa isang akademikong digri. [P3]

Itinatayo kong muli ang Sariling Pamamahala, Sariling Pamahalaan, Sariling Hustisya at Sariling Soberanya ayon sa pamantayan ni YAH-OH na aking pinaniniwalaan. Sa gawaing ito, nais kong maisaayos ang pamayanan, mapangalagaan ang dignidad at maitaguyod ang makatarungang pagdinig at pananagutan. Ang Sariling Soberanya sa aking paglalahad ay mithiin ng katutubong pagpapasya at pangangalaga sa pamayanan sa loob ng naaangkop na batas ng Pilipinas. [P3]

Sa kasalukuyan, ako ay naglalakbay, nagsasaliksik, nag-aaral at inuunawa ang turo ng Banal na Espiritu. Patuloy kong hinahangad ang maayos na pangangasiwa ayon sa batas. Iginagalang ko ang Saligang Batas ng Pilipinas, Civil Code, Republic Act No. 8371 at iba pang naaangkop na batas sa paglalatag ng gawaing pangkultura at pangpamayanan. [P3]

Bilang proponent at manunulat ng Bahandi sang mga Tulomanon, nais kong maipasa ang mga salaysay nang may pagkilala sa kanilang pinagmulan. Ang personal na patotoo, tradisyong pasalita at naitalang kasaysayan ay magkakaugnay na bahagi ng aking pagsasaliksik, at bawat isa ay dapat malinaw na maipaliwanag at mapag-aralan.

Seal at mga ilustrasyon ng aklat

Ang seal ay bagong sagisag ng aklat at ng proponent. Ang bundok at puno ay sumasagisag sa pamanang inaalagaan; ang aklat at timbangan ay tumutukoy sa pag-aaral at makatarungang pangangasiwa. Isa itong disenyo pang-aklat.

Ilustrasyong 3D na nilikha sa tulong ng AI. Malikhaing tanawin lamang ng bundok, ilog at baybayin; hindi dokumentaryong larawan o rekonstruksiyon ng isang tiyak na pangyayari.

Mga bantay diyos at alamat ng Madya as at Panay

Karagdagang kabanata sa Bahandi sang mga Tulomanon. Proponent at manunulat ng pinagsamang aklat: DATO BINALAN HANAS. Inilalahad dito ang mga pangalan, naitalang paniniwala at buod ng mga kuwentong may sangguniang natunton. Unang tinatalakay ang Bulalakaw, Sidapa at Pandaki, kasunod ang iba pang diyos, espiritu at tauhang epiko na kaugnay ng Panay at mga paghahambing sa kalapit na tradisyon.

Ang kasaysayan dito ay kasaysayan ng pagkakatala ng paniniwala at kuwento. Ang alamat ay inilalahad bilang alamat. Ang “lahat ng naitala” ay tumutukoy sa mga kaugnay na pangalan at salaysay sa mga sangguniang nakalista sa kabanatang ito; hindi ito pag-aangking nasaklaw ang bawat hindi pa nailalathalang tradisyon ng lahat ng pamayanan.

Madya-as, Madja-as at Madia-as ang magkakaibang anyong ginagamit sa mga kasalukuyang pagsulat. Mayas ang nasa tala ni Loarca noong 1582. Karaniwang iniuugnay ito ng mga sumunod na manunulat sa Madja-as sa Antique. Ang Bundok Madja-as ay hindi dapat awtomatikong ipantay sa lahat ng pahayag tungkol sa sinasabing pamahalaan o confederation ng Madya-as. [M4]

Ang mga kolonyal na salitang “demon” at “inferno” sa lumang salin ay pananaw ng manunulat o tagasalin. Hindi ginagamit ang mga iyon upang hamakin ang katutubong pananampalataya. Ang mga pagtukoy sa yumao, kalag, diwata at dungan ay dapat basahin ayon sa wika at pamayanang pinagmulan.

1 Bulalakaw at ang handog ni Bangotbanwa

Bulalakaw ang pangalan na hinihiling ng proponent; Bulalakaw ang isa pang anyo sa artikulo ni Ramon Lagos noong 1979. Inilarawan niya ang tradisyong kumikilala rito bilang diyos at bilang ibong mitikal. Sa salaysay na kaniyang iniuugnay sa Maragtas nina Santaren at Monteclaro, humingi si Datu Puti ng gabay matapos ang sinasabing pakikipagpalitan kay Marikudo para sa Panay. [M1]

Inutusan ni Datu Puti si Bangotbanwa na maghandog kay Bulalakaw at itanong kung mananatili sila sa Sinogbohan o lilipat. Pagkatapos ng seremonya, iniulat ng tagapangunang ritwal na ang nais ni Bulalakaw ay magtatag sila ng paninirahan sa isang pook sa kanluran ng Sinogbohan. Ito ang naitalang kuwento ng paghingi ng gabay sa pagpili ng pamayanan. [M1]

Ang 1979 ang petsa ng artikulo, hindi petsa ng pangyayaring nasa alamat. Ang pagsasalaysay ni Lagos sa Maragtas ay hindi sapat upang patunayan ang barter bilang literal na pangyayari. Walang idinaragdag na talambuhay, eksaktong petsa o sagradong panalangin na hindi nakasaad sa source.

Sa ibang talaang Hiligaynon, ibong makapangyarihan at may kaugnayan sa Madja-as, karamdaman o buntot na tila apoy ang Bulalakaw. Hindi dapat ipagpalagay na bawat meteor o ibong nasa epiko ay iisang nilalang. [M3]

2 Sidapa at ang puno ng sukat ng buhay

Sa tala ni Miguel de Loarca noong 1582, si Sidapa ay nasa langit at may napakataas na puno sa Bundok Mayas. Doon sinusukat ang buhay ng bawat bagong silang at nilalagyan ng marka ang puno. Kapag umabot ang sukat ng tao sa itinakdang marka, nagwawakas ang kaniyang buhay. Ito ang maikling salaysay na pinagmulan ng pag-uugnay kay Sidapa sa haba ng buhay at kamatayan. [M2]

Ang puno ang tahasang inilalagay sa Mayas; hindi sinasabi ng pangungusap ni Loarca na permanenteng naninirahan si Sidapa sa tuktok ng bundok. Walang pangalan ng magulang, taon ng kapanganakan o salaysay ng paglikha kay Sidapa sa siping ito. [M2]

3 Pandaki o Pandaque at ang tulong sa yumao

Pandaque ang baybay sa Loarca; Pandaki ang ginagamit sa kahilingan. May mga handog at ritwal na maganitos na iniaalay habang natatanaw ang Mayas upang tulungan ang kaluluwa ng yumao na makalaya mula kina Simuran at Siguinarugan sa mababang daigdig. Naitala ang papel ng handog; walang buong talambuhay ni Pandaque sa maikling teksto. [M2]

Sa pagbasa ng sumunod na mga manunulat, maaari itong ilarawan bilang paghingi ng tulong para sa kalag. Ang titulong “diyos ng ikalawang pagkakataon” ay modernong paglalarawan, hindi mismong katawagan sa Loarca. Hindi rin Pandaque ang Pandaguan na mangingisda sa ibang alamat. [M4]

Mga sumunod na bersiyon ni Sidapa

Sa mas huling balangkas ni Jocano, babae si Sidapa at kasama si Makaptan sa pamamahala sa kamatayan at karamdaman. Naiiba ito sa maikling tala ni Loarca at dapat panatilihin may pangalan ng may-akdang naglatag ng balangkas. [M5]

Sa kuwentong “Why the Cock Crows at Dawn” na tinatalakay sa source review, si Sidapa ay diyos ng digmaan. Inutusan ang isang kawal na gisingin siya bago bumiyahe. Napuyat ang kawal sa pakikipag-usap at pagbubunyag ng lihim, at hindi niya nagising ang diyos. Ginawa siyang unang tandang na gigising at titilaok bago magbukang-liwayway. Tagalog-labelled na kuwentong nasa sumunod na koleksiyon ito, hindi bahagi ng Loarca passage sa Mayas. [M5]

Ang kuwentong pag-iibigan nina Sidapa at Bulan ay makabagong malikhaing salaysay ayon sa pagsusuri ng source; hindi ito nasa maagang tala ni Loarca. Maaari itong kilalaning kasalukuyang pagpapahayag na may sariling pinagmulan, ngunit hindi ikakabit bilang napatunayang sinaunang alamat ng lahat ng Panay Bukidnon. [M5]

Iba pang naitalang diyos at paglalakbay ng kalag

Maguayen Sumpoy Sisiburanen Simuran at Siguinarugan

Sa isa pang salaysay ni Loarca, si Maguayen ang naghahatid sa yumao sakay ng kaniyang bangka. Sinasalubong sila ni Sumpoy at dinadala kay Sisiburanen. Sa paglalarawan ng source, pareho ang pagdaan ng mabuti at masama, samantalang mas mabigat ang kalagayan ng walang kamag-anak na makapaghahandog. [M6]

Si Sisiburanen ang kaugnay ng hantungan o pagkakapiit ng kalag. Sina Simuran at Siguinarugan ay mababang-daigdig na nilalang na inuugnay sa panganib sa yumao. Hindi nagbibigay ang maikling tala ng kumpletong genealogy o iisang mapa ng lahat ng afterlife belief. Ang tungkulin nina Sumpoy at Maguayen ay naitalang bahagi ng paglalakbay, hindi awtomatikong patunay na nakatira sila sa Madja-as. [M6]

Macaptan o Makaptan at Lalahon

Inilalagay ng ibang talata si Macaptan sa pinakamataas na langit at iniuugnay sa karamdaman at kamatayan. Si Lalahon naman ay babaeng diyos sa bulkan sa Negros, hinihingan ng mabuting ani; maaari niyang ipadala ang mga balang upang masira ang pananim. Nasa Negros ang bulkan sa tala, kaya hindi ito basta ililipat sa Madja-as. [M6]

Varangao Ynaguinid at Macanduc

Naitala ni Loarca ang paghingi ng tulong bago ang digmaan o pagsalakay kina Varangao, Ynaguinid at Macanduc. Varangao ang bahaghari sa tekstong ito. Ynaguinid at Macanduc ang baybay sa lumang salin; Inaguinid at Makanduk ang mga anyong maaaring makita sa mas bagong pagsulat. Walang detalyadong talambuhay o paliwanag ng kasarian ng dalawang huling pangalan sa talatang iyon. [M7]

Inilalarawan din ang baylan na umaawit at nangangasiwa ng handog para sa karamdaman, pagtatanim o yumao. Kasama sa naitalang handog ang kanin, saging, alak ng bigas at baboy, at may tunog ng kampana at tambol. Ang mga ninuno at yumao ay nilalapitan din. Ito ay paglalarawan sa historical record; ang aktuwal na ritwal ngayon ay sa pamayanan manggagaling. [M7]

Mangalos at ang hanging kumukuha ng kalag

Sa maagang tala, ang pagkamatay sa karamdaman ng bata ay iniuugnay sa mangalos; sa katandaan naman, sa hangin na kumukuha ng kalag. Inilalagay ang ilang kalag ng Arayas sa Bundok Mayas at ang iba sa ibang hantungan. Mga naitalang paliwanag ito sa kamatayan, hindi paliwanag na medikal. [M8]

Mga alamat ng pinagmulan na naitala ni Loarca

Captan Maguayen Sicalac at Sicavay

Sa salaysay ng mga tinawag ni Loarca na Yligueynes, walang simula ang langit at lupa at naroon sina Captan at Maguayen. Ang mga alaala ay iniingatan sa awit, kabilang ang mga kinakanta habang nagsasagwan. Naitala niyang may magkakaibang bersiyon sa baybayin at kabundukan. [M9]

Sa alamat, nag-asawa ang hanging mula sa lupa at mula sa dagat. Nagbunga ng isang tambo ang hangin ng lupa at itinanim ito ni Captan. Nang mabiyak ang tambo, lumabas sina Sicalac at Sicavay. Tumutol si Sicavay sa pag-aasawa dahil magkapatid sila; humingi sila ng payo sa nilalang ng dagat, mga kalapati at sa lindol. Sa kuwento, pinayuhan silang mag-asawa upang dumami ang tao. [M10]

Sibo at Samar ang unang mga anak na pinangalanan, kasunod ang Lupluban, Pandaguan at Anoranor sa pagpapatuloy ng salaysay. Ang mga ugnayang ito ay genealogy ng alamat, hindi family history na ipinapatunayang nangyari o tuntunin sa pag-aasawa ngayon. [M10]

Pandaguan at ang unang kamatayang hindi na bumalik

Nanghuli si Pandaguan ng pating at dinala sa lupa. Namangha siya sa pagkamatay nito at nagluksa. Sina Captan at Maguayen ay gumawa ng kidlat na pumatay sa kaniya. Pagkaraan ng tatlumpung araw sa mababang daigdig, naawa ang mga diyos at ibinalik siya sa buhay. [M10–M11]

Pagbalik, wala sa bahay si Lubluban. Kasama niya si Maracoyrun sa handaan ng baboy na ninakaw. Ipinatawag ni Pandaguan ang kaniyang asawa sa pamamagitan ng anak, ngunit tumanggi siya dahil hindi raw bumabalik ang patay. Nagalit si Pandaguan at bumalik sa mababang daigdig. Sa alamat, dito ipinaliliwanag kung bakit hindi na bumabalik sa buhay ang yumao. [M11]

Ang ibon dagat at langit

Sa bersiyon ng mga tinawag na Tinguianes, dagat at langit lamang ang nasa simula. Isang ibong walang madapuan ang nagpasimula ng hidwaan ng dalawa. Nang sumugod ang dagat pataas, nagkaroon ng pakikipagkasundo; pagkatapos, ibinagsak ng langit ang mga pulo sa dagat. Nang tumuka ang ibon sa tambo, lumabas ang unang lalaki at babae. [M6, M11]

Hindi awtomatikong Bulalakaw ang ibong walang pangalan sa kuwento, at hindi awtomatikong modernong Tinguian ng Abra ang lahat ng taong ginamitang Tinguianes sa kolonyal na teksto.

Tungkung Langit Alunsina at ang paglikha ng daigdig

Sa pamilyar na Panay creation story na inangkop at inilathala ni Jocano, magkahalo at walang anyo ang langit, lupa, dagat at hangin sa simula. Lumitaw sina Tungkung Langit at Alunsina, nag-asawa at tumira sa langit. Inayos ni Tungkung Langit ang takbo ng daigdig. [M12]

Ipinadala ni Alunsina ang simoy upang subaybayan ang kaniyang asawa. Nang malaman iyon, nagkaroon sila ng pagtatalo at pinaalis niya si Alunsina. Nang humupa ang galit, hinanap niya ito ngunit hindi natagpuan. Sa lungkot, nilikha niya ang lupa at dagat at nilagyan ng halaman at bulaklak. [M12]

Inilagay niya sa langit ang mga alahas ni Alunsina: naging mga bituin ang kuwintas, buwan ang suklay at araw ang korona. Umasa siyang makikita iyon ni Alunsina at babalik. Hindi siya bumalik; sa pagtatapos ng kuwento, luha ni Tungkung Langit ang ulan at kaniyang pagtawag ang kulog. [M12]

Ito ay buod ng isang inilathalang bersiyon, hindi pinagsamang genealogy kasama nina Captan at Maguayen. Iba rin ang mga ugnayan ni Alunsina sa mga bersiyon ng epiko. Ang bagong pagsasalaysay o interpretasyon ay dapat may hiwalay na pagkilala sa manunulat.

Hinilawod at ang mga tauhang kaugnay ng Madya as

Sa bersiyong binubuod sa sanggunian, pinili ni Alunsina ang mortal na Datu Paubari. Nagbalak ang mga hindi piniling manliligaw ng baha, ngunit nagbabala si Suklang Malayon at nakaligtas ang mag-asawa. Isinilang ang magkakapatid na Labaw Donggon, Humadapnon at Dumalapdap. Si Bungot-Banwa ay nagsagawa ng ritwal sa Madya-as para sa kanilang kalusugan. [M13]

Hinangad ni Labaw Donggon si Malitong Yawa Sinagmaling Diwata na asawa ni Saragnayan. Natalo at ikinulong siya ni Saragnayan; tumulong sa kaniyang paglaya ang mga anak na sina Asu Mangga at Buyung Baranugun. [M13]

Si Humadapnon ay nasangkot sa pagkabihag at pagliligtas sa Tarangban. Si Dumalapdap ay dumaan sa mga laban upang marating ang kaniyang minamahal. Ang mga pangalan, relasyon at pangyayari ay maaaring mag-iba sa Hinilawod at ibang Sugidanon performances; hindi dapat pagsamahin ang lahat sa iisang tiyak na pamilya. [M13]

Talaan ng mga diwata sa paglalatatag ni Jocano

Ang sumusunod ay mga kaugnay na pangalan sa Bisayan section ng Notes on Philippine Divinities ni F. Landa Jocano, 1968, pp. 177–179. Maikling papel lamang ang nakatala para sa marami; walang buong standalone alamat na idaragdag kapag wala sa source. [M14]

Pangalan	Naitalang papel o ugnayan
Tungkung Langit	Langit
Bangun-bangun	Panahon
Bahulangkug	Panahon ng taon
Ribun-linti	Kidlat
Sumalongson	Dagat at ilog
Santonilyo	Biyaya

Pangalan	Naitalang papel o ugnayan
Munsad Burulakaw	Kapangyarihan sa tao
Alunsina	Diwang makapangyarihan
Muropuro	Tubig
Labing Daut	Ulap
Tibang-Tibang	Balanse
Paiburong	Pagtung-an
Bulawanon	Asawa ni Paiburong
Ginbitinan	Asawa ni Munsad
Matanayon	Asawa ni Labaw
Layang Sukla	Kagandahan
Surangaun	Dagat
Tugang Tubig	Tubig
Pabuaya	Pagtung-an
Durunuum	Asawa ni Pabuaya
Panlinugon	Lindol
Tungkung Langit sa ilalim	Hiwalay na diwata
Luyong Kabig	Pasukang ilalim
Luyong Baybay	Pagtaas ng tubig
Paigrab	Asawa ni Luyong Baybay
Magsanladung Biday	Anak nila
Kaptan	Kahilwayan
Maklium-sa-twan	Kapatagan
Maklium-sa-bagidan	Apoy
Maklium-sa-tubig	Dagat
Kasamy-sarayan-sa-silgan	Batis
Magdan-durunuum	Lawa
Sarangan-sa-bagtiw	Bagyo
Suklang-Malayon	Tahanan
Abyang	Langit
Danapolay	Pamamahala
Magyan	Kalag

Ang Munsad Burulakaw ay hindi basta itinuturing na katumbas ng bawat Bulalakaw o Burulakaw sa ibang tradisyon. Ang dalawang Tungkung Langit ay tahasang magkahiwalay sa source. Ang baybay ay modernong pagkakalimbag ng mga pangalan sa artikulo; kailangang suriin kasama ng katutubong tagapagsalita.

Iba pang pangalan sa mga sumunod na talaan

Iba pang pangalan sa secondary index: Manunubo, Mama Guayen, Hangin, Maka-ako, Linok, Makabosog, Tagusirangan, Duwindihan, Dalongdongan, Tagabititlakan-ka-adlaw, Suta, Agta, Tabukuun, Kuruntang, Abyang Durunuun, Pinganun-pinganun, Unmagad Palinti at Sumpay Pako-Pako. Walang hiwalay na talambuhay na natunton para sa marami. [M3]

Posibleng Capiznon cross-reference names: Bangutbanwa, Mangindalon, Soliran, Solian, Lulid-Batang, Linting Habughabug, Launsina, Burigadang Pada Sinaklang Bulawan at Lubay-lubyuk Hanginun si Mahuyuk-huyukun. Hindi patunay ng iisang pantheon ang label na posibleng kaugnayan. [M3]

Panay Bukidnon cross-reference names: Mangganhaw, Manglaegas, Patag'aes, Bangla'e, Lim'awaen, Balagu at Himbarawen. Hindi awtomatikong Sidapa si Patag'aes. [M3]

Mga espiritu sa Kinaray a na tala ng Antique

Sa pagbubuod sa pag-aaral ni Alicia Magos sa isang pamayanan sa Antique, Maka-ako ang pinakamataas na nilalang. Kabilang ang kahanginan sa hangin, lupan-on sa lupa, idalmunon sa ilalim at tubignon sa tubig. Mga kategorya ito ayon sa kaugnayan at pook; hindi lahat ay personal na pangalan ng diyos. [M15]

Mga pangalan sa cross-reference index: Bentohangin, Hubot, Muwa, Burulakaw, Murokpok, Mangingilaw, Mantiw, Kapri, Sigbin, Bawa, Mulang, Aswang sa talon, Tulayhang, Tibsukan, Lolid, Tagna-an, Hugna-an, Humihinahon, Kapapu-an, Bangle at Bagubu. [M3]

Sa mga lokal na salaysay, maaaring mapanganib o makipag-ugnayan ang engkanto at tamawo. Sa Bugasong, naitala ang pagsasabi ng tabi bago maligo sa bukal o ilog; sa Hamtic, ang praying mantis ay tinatawag na kaluluwa ng palay at hindi pinapatay. Nasa mga koleksiyon din ang tamawong nagpapanggap bilang Nanay Maria, panliligaw ng tamawo at mantiw na naglagay ng binata sa mataas na punong buri. Mga lokal na tala ang mga ito, hindi tuntuning ipinapataw sa lahat ng Kinaray-a. [M15]

Mga naitalang espiritu at handog ng Ati

Sa secondary account na nakabatay sa ethnographic overview ni Daisy Y. Noval-Morales, Magwala o Magdili ang katawagan sa pinakamataas na espiritu. Si Abog ang tagapag-ingat ng baboy-ramo at usa; sina Makalisang at Kangil-iran ang kaniyang mga katuwang. Bakero o tawo-nga-talonon ang mga kaugnay na espiritu ng kagubatan. [M16]

Sa naitalang daga o diwata offering, naglalagay ng inihaw at pinakuluang manok sa maliit na hapag sa gubat para sa mga tagapag-ingat ng hayop. Naglalaan din ng bahagi ng unang nahuli upang humingi ng patuloy na tagumpay sa pangangaso. Ito ang naitalang kuwento ng ugnayan ng mangangaso, biyaya ng kagubatan at mga hindi nakikitang tagapag-ingat. [M16]

Walang buong genealogy nina Abog at mga katuwang na ibinibigay sa account. Hindi rin inaangking ritwal ito ng bawat Ati community ngayon. Ang detalye ng pagsasagawa at pahintulot sa pagpapalathala ay sa mismong pamayanang kinauukulan manggagaling.

Mga alamat ng Baua duyong at tamawo

Sa Hiligaynon eclipse story, ang Baua ay malaking ibong nakatira sa calulundan, isang kuweba sa langit. Kapag nagutom, nilulunok nito ang buwan. Gumagawa ng malakas na ingay at musika ang mga tao hanggang iluwa nito ang buwan at bumalik ang liwanag. Hiwalay itong bersiyon sa Bakunawa. [M17]

Sa alamat ng duyong, dumanas ng pananakit ang isang ina at anak. Pumunta sila sa dagat at nagluksa. Naawa ang Hari ng Karagatan, tinawag sila sa tubig at binago ang kanilang anyo upang maging duyong. Alamat ng pagligtas at pinagmulan ng hayop ang kuwento. [M17]

Sa “The Tumao and the Engineer,” ipinakita ng tamawo sa inhinyero ang isang nakatagong pamayanan sa daraanan ng riles; binago ang ruta. Sa kuwento ng salay tree, hindi pinakinggan ang babala, at paulit-ulit na huminto ang tren sa punong iyon hanggang mailipat ang linya. Mga alamat ang mga ito tungkol sa paggalang sa pook na may ibang naninirahan, hindi authenticated engineering records. [M17]

Bakunawa at ang mga kuwentong Sugidanon

Bakunawa at ang mga buwan

Sa Cebuano tale na inuugnay kay Fernando Buyser, may maraming buwan na nilulunok ng Bakunawa, isang malaking ahas o dragon. Nag-iingay ang mga tao upang mailabas o mapangalagaan ang natitirang buwan. Ang salaysay ay paliwanag ng eklipse sa tradisyon. Hindi awtomatikong bantay ng Madja-as ang Bakunawa at hindi nito pinatutunayan ang makabagong pag-iibigan nina Sidapa at Bulan. [M18]

Maiikling buod ng mga naitalang Sugidanon

Magkakaugnay ang sumusunod na mga epiko sa mga nailathalang bersiyon ng Panay Bukidnon. Buod lamang ang mga ito at may magkakaibang relasyon sa ilang Hinilawod tellings. [M19]

Tikum Kadlum

Pinutol ni Paiburong ang bantay na kawayan; nabuo ang kasunduang kinasangkutan ng kaniyang mga anak. [M19]

Amburukay

Ang pagkuha ni Labaw Donggon ng gintong buhok ay nag-ugnay sa kaniya sa panata ng tagapag-ingat. [M19]

Derikaryong Pada

Gintong tanda at pagbawi ng bangkang pamana ang kaugnay ng kasunduan sa pag-aasawa. [M19]

Pahagunong o Pawikan

Naging pawikan si Labaw Donggon; tumulong si Matan-ayon at namagitan si Laon Sina. [M19]

Kalampay

Dinala ng alimangong naging pulo si Matan-ayon; namagitan si Luyong Kabig sa kaniyang pagbabalik. [M19]

Sinagnayan

Nalaman ang lihim na kinalalagyan ng buhay ng kalaban at nagtulungan ang mga magkapatid. [M19]

Balanakon

Hindi sapat ang pinagsamang lakas; kailangan ang pakikialam ni Laon Sina. [M19]

Humadapnon

Iniligtas siya ni Mali sa Tarangban; sinundan ng pagbawi ng biday, hungaw at ginlawan. [M19]

Alayaw

Mabangong bulaklak ang ginamit upang makita ang babaeng hinahangad. [M19]

Nagbuhis

Karamdaman, ritwal na kaalaman at pagtugon ni Mali sa pagpigil sa kaniya ang magkakaugnay na paksa. [M19]

Ang mga tauhan ng epiko ay hindi lahat diyos. Ang pambihirang kapangyarihan, pagbabago ng anyo at ritwal na paglalakbay ay bahagi ng naratibo. Hindi ipinatutupad bilang kasalukuyang batas ang sapilitang pag-aasawa, pang-aagaw o karahasang nasa kuwento.

Pagkakasunod ng mga sanggunian sa bagong kabanata

Ang mga buod ay bagong pagkakasulat sa Filipino. Ang pagmamay-ari ng orihinal na akda, salaysay at community knowledge ay kinikilala sa kani-kanilang pinagmulan. Ang personal na copyright notice sa aklat ay hindi pag-angkin sa buong mitolohiya ng Panay.

[M1] Ramon Lagos 1979 Bulalakaw A Southeast Asian deity Southeast Asia Journal 11 1 pp 41–43.
Repository abstract ang na-access.
<https://repository.cpu.edu.ph/handle/20.500.12852/3268>

[M2] Miguel de Loarca 1582 English translation Blair and Robertson vol V p 131
[https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_\(Volume_05\).djvu/133](https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_(Volume_05).djvu/133)

[M3] Jordan Clark Visayan Deities A Source Guide to Regional Beliefs and Sacred Beings secondary index
<https://www.aswangproject.com/visayan-deities-in-philippine-mythology/>

[M4] Jordan Clark Pandaque and the Visayan Journey of the Dead secondary source review
<https://www.aswangproject.com/pandaque-visayan-afterlife/>

[M5] Jordan Clark Sidapa in the Historical Record source comparison
<https://www.aswangproject.com/sidapa-visayan-deity/>

[M6] Loarca translated in Blair and Robertson vol V chapters VII–VIII
<https://www.gutenberg.org/files/16501/16501-h/16501-h.htm>

[M7] Loarca vol V p 133 Baylanas
[https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_\(Volume_05\).djvu/135](https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_(Volume_05).djvu/135)

[M8] Loarca vol V p 129 beliefs concerning the dead
[https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_\(Volume_05\).djvu/131](https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_(Volume_05).djvu/131)

[M9] Loarca vol V p 121 creation accounts
[https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_\(Volume_05\).djvu/123](https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_(Volume_05).djvu/123)

[M10] Loarca vol V p 123 first people and Pandaguan
[https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_\(Volume_05\).djvu/125](https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_(Volume_05).djvu/125)

[M11] Loarca vol V p 125 return of Pandaguan
[https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_\(Volume_05\).djvu/127](https://en.wikisource.org/wiki/Page:The_Philippine_Islands,_1493-1803_(Volume_05).djvu/127)

[M12] Jordan Clark Tungkung Langit and Alunsina Panay Creation Story and Its Sources secondary summary of Jocano
<https://www.aswangproject.com/tungkung-langit-alunsina/>

[M13] Hinilawod encyclopedic secondary synopsis
<https://en.wikipedia.org/wiki/Hinilawod>

[M14] F Landa Jocano 1968 Notes on Philippine Divinities Asian Studies 6 2 pp 169–182 especially 177–179
<https://www.asj.upd.edu.ph/mediabox/archive/ASJ-06-02-1968/jocano-notes-philippine-divinities.pdf>

[M15] Jordan Clark Kinaray a Beliefs and Folkloric Spirits secondary review of Magos and folklore collections
<https://www.aswangproject.com/kinaray-a-beliefs-and-folkloric-spirits-of-antique-and-interior-panay/>

[M16] Jordan Clark Ati Spiritual Traditions secondary account citing Daisy Y Noval Morales
<https://www.aswangproject.com/ati-spiritual-traditions-of-panay-and-negros/>

[M17] Jordan Clark Hiligaynon Folk Beliefs secondary summaries of Eugenio collections
<https://www.aswangproject.com/hiligaynon-folk-beliefs-spirits-souls-healers-and-the-supernatural-world/>

[M18] Jordan Clark Bakunawa source review of Buysen tale
<https://www.aswangproject.com/bakunawa/>

[M19] Jordan Clark Summary of the Sugidanon Epics secondary guide to published editions
<https://www.aswangproject.com/sugidanon/>

Tala ng pag-access 12 Setyembre 2026. Ang repository abstract ni Lagos ay na-access sa search result; hindi nakuha ang buong artikulo. Ang 1958 Sulod study ay natunton sa bibliographic record ngunit hindi nakuha ang full text; walang detalyeng inaangking direktang nabasa mula roon.

Pagkakasunod ng mga paksang kultural

Ang sumusunod ay ayos ng dokumentasyon. Hindi ito inaangking sapilitang pagkakasunod ng isang sinaunang seremonya. Ang aktuwal na ritwal at programa ay itatakda ng kinauukulang pamayanan.

1 Mga ritwal

Unahing itala ang lokal na pangalan at layunin ng ritwal, pamayanang nagsasagawa, tagapanguna, okasyon, wika, pook, kagamitan at mga ipinagbabawal na ilathala. Maaaring magtanong tungkol sa pagbubukas ng pagtitipon, paggalang sa ninuno, pagtatanim at pag-aani, pagpapagaling, pag-aasawa, pagluluksa at pakikipagkasundo; ang mga ito ay paksa ng panayam, hindi kumpirmadong ritwal ng lahat ng nakalistang pangkat. Huwag mag-imbento ng panalangin, sagradong pangalan o hakbang.

2 Mga epiko at salaysay

Ihiwalay ang epikong inaawit o binibigkas, kuwentong pinagmulan, genealogy at personal na alaala. Itala ang pamagat, tagapagsalaysay, pinanggalingang pamayanan, bersiyon, orihinal na wika at pahintulot sa pagrekord. Ang Sugidanon ay kilalang tradisyong epiko ng Central Panay na iniuugnay sa Panay Bukidnon; hindi ito awtomatikong pag-aari o tradisyon ng bawat pangkat sa listahan. Ang Hinilawod ay maaaring isama bilang paksa ng hiwalay na pagsusuri ng bersiyon at pinagmulan. Walang buong epiko o bagong taludtod na ipinapahayag dito bilang awtentikong sinaunang teksto.

3 Mga awit at tugtugin

Pagkatapos ng epiko, isaayos ang awit ayon sa sariling kategorya ng pamayanan: awit para sa ritwal, paghele, pag-ibig, paggawa, pagluluksa o pakikipagkapuwa kung mapatutunayang umiiral. Ilakip ang mga salita sa orihinal na wika, salin na sinuri ng katutubong tagapagsalita, pangalan ng mang-aawit at instrumentong aktuwal na ginamit. Ang bagong komposisyon ay dapat malinaw na markahang makabagong akda.

4 Mga sayaw

Itala ang pangalan ng sayaw, pamayanan, okasyon, galaw, kasuotan, musika at kahulugang ipinaliwanag ng tagapag-ingat. Ang Binanog ay maaaring ilagay bilang hiwalay na entry para sa tradisyon ng Panay Bukidnon, na may pagsusuri ng lokal na bersiyon. Hindi dapat gawing iisang choreograpiya ang sayaw ng magkakaibang pamayanan o gumamit ng sagradong galaw sa pagtatanghal nang walang pahintulot.

5 Mga kapistahan at festival

Ihiwalay ang kapistahang pangpamayanan, gawaing panrelihiyon at makabagong festival ng LGU o turismo. Sa bawat entry, ilagay ang opisyal o lokal na pangalan, tagapag-organisa, petsa o batayan ng panahon, layunin at papel ng mismong katutubo. Ang Ati-Atihan ay maaaring gawing paksa ng dokumentasyon, ngunit ang festival performance ay hindi sapat na ebidensiya ng tunay na ritwal o identidad ng Ati. Walang petsa o programang inaangking pinagtibay sa edisyong ito.

6 Iba pang pamanang kultural

Isunod ang wika at katawagang lokal, kasuotang katutubo, paghahabi at pagbuburda, pagkain, kaalamang pangkapaligiran, tradisyong pangkabuhayan at mga sagradong pook. Itala ang Panubok bilang posibleng paksa ng pagsusuri sa kaugnay na pamayanan. Ang medicinal knowledge, genealogy at eksaktong lokasyon ng sagradong pook ay kailangang may kontrol sa pag-access.

7 Sariling pamamahala at customary justice

Itala ang kinikilalang elders, paraan ng pagpili ng lider, pagpupulong, pagdinig at pakikipagkasundo na aktuwal na tinatanggap ng pamayanan. Iugnay ang mga ito sa RA 8371, Section 15. Ang paggamit ng pangalang Tribal Court ay hindi sa sarili nito lumilikha ng kapangyarihang katumbas ng hukuman ng estado.

Gabay sa pagpapatunay at konsultasyon

Gamitin ang kasamang Community Resolutions Consultation Records and Supporting Documents template bilang magkakaugnay na talaan. Ang mga pormang ito ay hindi pa pinunan o nilagdaan at walang ipinapalagay na pagpapatibay ng pamayanan.

CN-01 — Magbigay ng notice at agenda sa nauunawaang wika bago ang konsultasyon.

CRD-01 at MM-01 — Itala ang paliwanag ng elders, tanong, pagtutol, salin at napagkasunduan.

AS-01 — Irekord ang dumalo at batayan ng kanilang representasyon; ang pagdalo ay hindi awtomatikong pahintulot.

CA-01 — Tukuyin ang pinapayagang rekording, publikasyon, paggamit, custodianship at mga limitasyon. Sundin ang hiwalay na lawful FPIC process kapag kinakailangan.

CR-01 — Ilagay ang aktuwal na resolusyon ng pamayanan, paraan ng consensus o pagboto, kondisyon at mga lagda.

SD-01 at PE-01 — I-index ang source documents, audio, video at larawan nang may petsa, pinagmulan at access restrictions.

CD-01 at SC-01 — Patunayan lamang ang nalalamang katotohanan at suriin ang kompletong attachment bago isumite.

Entry para sa bawat kulturang itatala

Reference number at kategorya: _____

Lokal na pangalan at pamayanan: _____

Tagapag-ingat at batayan ng kaalaman: _____

Pook petsa at okasyon: _____

Paglalarawan sa orihinal na wika: _____

Salin at pangalan ng nagsuri: _____

Pahintulot at limitasyon sa publikasyon: _____

Source file at consultation reference: _____

Katayuan: Inilahad / Naitala / Nasuri ng elders / Pinagtibay sa resolusyon

Lagda at petsa ng tagapag-ingat at tagapagtala: _____

Paggalang sa batas ng Pilipinas

Ang RA 8371, Section 15, ang batayan ng paggamit ng commonly accepted justice systems at peace-building processes sa pamayanan na kaayon ng national legal system at internationally recognized human rights. Ang Sections 16 at 32–34 ay tumutukoy sa pakikilahok at proteksiyon ng kulturang katutubo. Hindi binibigyan ng aklat na ito ang sinuman ng kapangyarihang magpataw ng parusang kriminal na labag sa batas. [1]

Pinangangalagaan ng 1987 Constitution ang karapatan ng indigenous cultural communities at ancestral lands, at ang dignidad at due process. Gamitin ang Article II Sections 11 at 22, Article III Sections 1 at 19, Article XII Section 5 at Article XIV Section 17 bilang mga hangganan at batayan ng makataong paglalapat. [2]

Sa Civil Code, Article 11, hindi kinukunsinti ang kaugalian na labag sa batas, public order o public policy; sa Article 12, kailangang patunayan ang custom bilang fact ayon sa rules of evidence. Ang Articles 19–21 ay gumagabay sa justice, good faith at pananagutan sa pinsala. [3]

Para sa mga kasunduang sibil, ang Articles 1159 at 1306 ay dapat basahin kasabay ng mga limitasyon ng batas. Ang kasong nasa hurisdiksiyon ng regular na hukuman o ahensiya ay dapat idulog sa nararapat na tanggapan; ang sulating ito ay hindi kapalit ng batas o patunay ng judicial appointment. [3]

Ang RA 8293, Sections 172–175, ay gumagabay sa proteksiyon ng orihinal na expression, mga salin at compilations at mga materyal na hindi saklaw ng copyright. Hindi saklaw ng personal na copyright notice ang lahat ng tradisyong nakalista. [4]

Mga sanggunian ng bagong seksiyon

[1] RA 8371 https://lawphil.net/statutes/repacts/ra1997/ra_8371_1997.html

[2] 1987 Constitution <https://lawphil.net/consti/cons1987.html>

[3] RA 386 https://lawphil.net/statutes/repacts/ra1949/ra_386_1949.html

[4] RA 8293 https://lawphil.net/statutes/repacts/ra1997/ra_8293_1997.html

[5] NHCP Registry entry The Code of Kalantiaw https://philhistoricsites.nhcp.gov.ph/registry_database/the-code-of-kalantiaw/ — sangguniang nakasaad sa orihinal na file; hindi muling na-access sa pag-aayos na ito.

Kultural na detalye: kailangang idagdag ang primary records at pagsusuri ng elders; walang sagradong teksto na nilikha bilang sinaunang tradisyon.

Orihinal na 18 artikulo at pinagsamang paliwanag

Pinananatili sa sumusunod na kalakip ang 18 artikulo, working translations, tala sa orihinal na Baybayin transliteration at legal at biblikal na balangkas mula sa ibinigay na dokumento. Itinama ang pagtukoy sa Civil Code Articles 9 at 10. Ang mga salin at Baybayin ay kailangan pa ring suriin ng mga may sapat na kakayahang pangwika.

BAHANDI SANG MGA TULOMANON

CODE OF KALANTIAW — 18 ARTIKULO

Multilingual Cultural–Historical Reference Edition

English • Tagalog • Hiligaynon • Kinaray-a • Baybayin

Mahalagang Tala sa Kasaysayan

Ang dokumentong ito ay isang cultural-historical reference edition. Ang tinatawag na Code of Kalantiaw ay matagal na naiugnay sa taong 1433 at sa 18 artikulo, ngunit noong 2004 ay idineklara ng National Historical Institute na wala itong balidong historical basis at ang dating historical marker ay delisted. Kaya ang mga teksto sa ibaba ay hindi ipinapahayag bilang napatunayang orihinal na batas o umiiral na batas ng Pilipinas. Ang English ay maingat na modernong paraphrase ng tradisyunal na 18-article text; ang Tagalog, Hiligaynon at Kinaray-a ay modernong salin/pag-angkop.

Tala sa Baybayin: Ang modernong Unicode transliterasyon ay nasa ibinigay na orihinal na file. Sa pinagsamang edisyong ito, tala lamang ang inilimbag sa kaukulang row upang maiwasan ang hindi nakikitang mga glyph. Hindi ito inaangking orihinal na ortograpiya ng dokumentong 1433.

ARTIKULO I

ENGLISH	Do not kill, steal, or harm the elderly. The traditional text assigns death as the punishment, including drowning or immersion in boiling water.
TAGALOG	Huwag pumatay, magnakaw, o manakit ng matatanda. Sa tradisyunal na teksto, kamatayan ang itinakdang parusa, kabilang ang paglunod o paglubog sa kumukulong tubig.
HILIGAYNON	Indi magpatay, magkawat, ukon maghalit sa mga tigulang. Sa tradisyonal nga teksto, kamatayon ang silot, lakip ang paglunod ukon pagtum-ok sa nagabukal nga tubig.
KINARAY-A	Indi magpatay, magtakaw, ukon maghalit sa mga gurang. Sa tradisyonal nga teksto, kamatayon ro silot, lakip ro paglunod ukon pagtum-oy sa nagabukal nga tubi.
TALA SA BAYBAYIN	ᠠᠨᠠᠨᠠᠨ ᠠᠨᠠᠨᠠᠨ, ᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ, 3 ᠠᠨᠠᠨᠠᠨ ᠠᠨ ᠠᠨᠠᠨᠠᠨ. ᠠ ᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ ᠠ ᠠᠨᠠᠨᠠᠨ, ᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ ᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ ᠠᠨᠠᠨ, ᠠᠨᠠᠨᠠᠨ ᠠᠨᠠᠨ ᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ 3 ᠠᠨᠠᠨᠠᠨ ᠠᠨ ᠠᠨᠠᠨᠠᠨ ᠠᠨᠠᠨ.

ARTIKULO II

ENGLISH	Debts owed to the headman must be paid on time. The traditional account prescribes severe corporal punishment for failure to pay, with harsher punishment for repeated offenses.
TAGALOG	Bayaran sa takdang panahon ang utang sa pinuno. Nagtatakda ang tradisyunal na salaysay ng mabigat na parusang pisikal sa hindi pagtupad, at mas mabigat sa pag-uulit.
HILIGAYNON	Bayaran sa nagakaigo nga tion ang utang sa pangulo. Ang tradisyonal nga pagsaysay nagatudlo sang mabug-at nga silot sa lawas sa indi pagtuman, kag mas mabug-at kon liwat-liwaton.
KINARAY-A	Bayaran sa nagakaigo nga tion ro utang sa pangulo. Ro tradisyonal nga pagsaysay nagatalana it mabug-at nga silot sa lawas sa indi pagtuman, kag mas mabug-at kon liwat-liwaton.
TALA SA BAYBAYIN	᠋ᠣᠮᠤᠳᠦ ᠨᢉ ᠶᠡᠭᠴᠥᠩ ᠰᠠ ᠬᠡ᠂ᠲᠠ ᠵᠢᠪᠱᠤ ᠨᢉ ᠸᠠᠷᠠᠨᠯᠠᠭᠡ. ᠾᠠᠵᠤᠫᠠ᠎ᠠ ᠼᠠᠨ ᠹᠠᠭᠤᠰᠠᠻ ᠨᠠᠭᠠᠲᠤᠯᠠ ᠰᠠᠨ ᠮᠠᠪᠤᠭ-ᠠᠲ ᠨᠠ ᠰᠢᠯᠣᠲ ᠰᠠ ᠯᠠᠪᠠ ᠰᠠ ᠢᠨᠳᠢ ᠭᠠᠭᠲᠤᠮᠠᠨ, ᠿᠠᠭ ᠮᠠᠪᠤᠭ-ᠠᠲ ᠽᠤ᠊ ᠯᠢᠪᠠᠲ-ᠯᠢᠪᠠᠲᠤᠨ.

ARTIKULO III

ENGLISH	Do not take wives who are too young, more wives than one can support, or live in excessive lust. The traditional text imposes harsh physical penalties for violations.
TAGALOG	Huwag kumuha ng asawang napakabata, higit sa kayang sustentuhan, o mamuhay sa labis na kahalayan. Mabibigat na parusang pisikal ang inilalarawan sa tradisyunal na teksto.
HILIGAYNON	Indi magkuha sang asawa nga tama kabata, sobra sa masarangan suportahan, ukon magkabuhi sa sobra nga kailigbon. Mabug-at nga silot sa lawas ang ginahambal sang tradisyonal nga teksto.
KINARAY-A	Indi magkuha it asawa nga tama kabata, sobra sa masarangan sustentuhan, ukon magkabuhi sa sobra nga kailigbon. Mabug-at nga silot sa lawas ro ginahambal it tradisyonal nga teksto.
TALA SA BAYBAYIN	ᜆᜃᜄᜅ ᜆᜃᜅᜆᜇ ᜆᜃ ᜆᜃᜃᜃᜃᜃ ᜆᜃᜆᜆᜆᜆ, ᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ, 3 ᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ. ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ.

ARTIKULO IV

ENGLISH	Respect graves, caves, trees, and places associated with the dead. Disturbing their peace is treated as a grave offense in the traditional text.
TAGALOG	Igalang ang mga libingan, yungib, punongkahoy, at mga pook na kaugnay ng mga yumao. Mabigat na paglabag ang paggambala sa kanilang kapayapaan ayon sa tradisyunal na teksto.
HILIGAYNON	Tahuron ang mga lulubngan, kuweba, kahoy, kag mga duog nga may kaangtanan sa mga napatay. Mabug-at nga sala ang paggamo sang ila paghidait suno sa tradisyonal nga teksto.
KINARAY-A	Tahuron ro mga lulubngan, kuweba, kahoy, kag mga lugar nga may kaangtanan sa mga minatay. Mabug-at nga sala ro paggamo sa anda nga katawhayan suno sa tradisyonal nga teksto.
TALA SA BAYBAYIN	ᜆᜄᜃᜅᜆᜄ ᜆᜆᜄ ᜆᜄᜃ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ, ᜆᜆᜆᜆ, ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ, ᜆᜆᜆ ᜆᜄᜃ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ. ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ.

ARTIKULO V

ENGLISH	Exchanges involving food must be honest and faithful to one's word. Repeated dishonesty receives increasingly severe punishment in the traditional account.
TAGALOG	Ang palitan ng pagkain ay dapat maging tapat at ayon sa napagkasunduan. Mas mabigat ang parusa sa paulit-ulit na pandaraya ayon sa tradisyunal na salaysay.
HILIGAYNON	Ang pagbayloay sang pagkaon dapat matutom kag suno sa ginsugtan. Mas mabug-at ang silot sa liwat-liwat nga pagdaya suno sa tradisyonal nga pagsaysay.
KINARAY-A	Ro pagbaylo it pagkaon dapat matutom kag suno sa ginsugtan. Mas mabug-at ro silot sa liwat-liwat nga pagdaya suno sa tradisyonal nga pagsaysay.
TALA SA BAYBAYIN	ᜆᜈᜇ ᜆᜆᜆᜈᜇ ᜆᜈ ᜆᜈᜈᜆᜈᜈᜇ ᜆᜆᜇ ᜆᜆᜆᜇ ᜆᜈᜈᜈᜇ ᜆᜆᜆᜇ ᜆᜆᜇ ᜆᜆᜆᜇ ᜆᜈ ᜆᜈᜈᜆᜈᜈᜇᜆᜆᜇ. ᜆᜆᜇ ᜆᜈᜈᜆᜇ ᜆᜈᜇ ᜆᜆᜈᜈ ᜆᜈ ᜆᜈᜆᜆᜆᜇ-ᜆᜆᜆᜇ ᜆᜈ ᜆᜈᜇᜆᜆᜇ ᜆᜆᜇ ᜆᜇᜆᜈᜈᜆᜈᜆᜇᜆᜇ ᜆᜈ ᜆᜈᜆᜆᜈᜈᜆᜇ.

ARTIKULO VI

ENGLISH	Revere respected places, valuable trees, and other honored sites. Failure to do so is punished by labor or payment, and repetition by enslavement in the traditional text.
TAGALOG	Igalang ang mga kinikilalang banal o marangal na pook, mahahalagang punongkahoy, at iba pang iginagalang na lugar. Sa tradisyunal na teksto, may bayad o paggawa bilang parusa at pagkaalipin sa pag-uulit.
HILIGAYNON	Tahuron ang ginakabig nga balaan ukon dungganon nga mga duog, bilidhon nga mga kahoy, kag iban pa nga ginatahod nga lugar. Sa tradisyonal nga teksto, may bayad ukon obra nga silot kag pagkaulipon kon liwat-liwatan.
KINARAY-A	Tahuron ro ginakabig nga sagrado ukon dungganon nga mga lugar, bilidhon nga mga kahoy, kag iba pa nga ginatahod nga lugar. Sa tradisyonal nga teksto, may bayad ukon obra nga silot kag pagkaulipon kon liwat-liwatan.
TALA SA BAYBAYIN	ᜆᜄᜃᜅᜆᜄ ᜆᜆᜄ ᜆᜄᜃ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ 3 ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ, ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ, ᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ. ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ, ᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆ 3 ᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ.

ARTIKULO VII

ENGLISH	The traditional text assigns death for destroying venerable trees, attacking elders or women at night, entering the headman's house without permission, or killing certain protected animals.
TAGALOG	Sa tradisyunal na teksto, kamatayan ang parusa sa pagwasak ng iginagalang na punongkahoy, pag-atake sa matatanda o kababaihan sa gabi, pagpasok sa bahay ng pinuno nang walang pahintulot, o pagpatay sa ilang itinuturing na protektadong hayop.
HILIGAYNON	Sa tradisyonal nga teksto, kamatayon ang silot sa pagguba sang ginatahod nga kahoy, pagsalakay sa tigulang ukon babayi sa gab-i, pagsulod sa balay sang pangulo nga wala permiso, ukon pagpatay sang pila ka ginakabig nga ginaprotektahan nga sapat.
KINARAY-A	Sa tradisyonal nga teksto, kamatayon ro silot sa pagguba it ginatahod nga kahoy, pagsalakay sa gurang ukon babayi sa gab-i, pagsulod sa baeay it pangulo nga wara it permiso, ukon pagpatay it pila ka ginakabig nga ginaprotektahan nga sapat.
TALA SA BAYBAYIN	ᮊ ᮃ ᮘᮔ᮪ᮒᮦᮕᮁ ᮓ ᮙ ᮛᮥᮒᮦ, ᮞᮨᮩᮎ᮪ ᮛᮗ ᮛᮘ᮪ ᮛ ᮛᮚᮠ᮪ᮒᮦ ᮛ ᮞᮚᮠᮢᮚᮦ ᮓ ᮛᮢᮗ᮪ᮞᮞᮞᮞ, ᮛᮚᮠᮛᮦᮞ ᮛ ᮞᮦᮦᮢᮞᮞ 3 ᮞᮑᮑᮞᮞᮞ ᮛ ᮚᮐ, ᮛᮚᮛᮦᮞ ᮛ ᮑᮞᮞᮞ ᮛᮢᮢᮢ ᮢᮗᮞ ᮛᮞᮢᮦᮞᮞ, 3 ᮛᮚᮛᮦᮞ ᮛ ᮞᮞᮞᮞᮞᮞᮞ ᮓ ᮛᮘᮦᮞᮞᮞᮞ ᮞᮞᮞ.

ARTIKULO VIII

[illegible]

ARTIKULO IX

ENGLISH	Temporary enslavement is also assigned for certain prohibited night behavior, killing the manaul bird, destroying a headman's documents, malicious lying, or disrespecting the dead.
TAGALOG	Pansamantalang pagkaalipin din ang parusa sa ilang ipinagbabawal na gawain sa gabi, pagpatay sa ibong manaul, pagsira sa kasulatan ng pinuno, masamang pagsisinungaling, o paglapastangan sa yumao.
HILIGAYNON	Temporaryo nga pagkaulipon man ang silot sa pila ka ginadumilian nga binuhatan sa gab-i, pagpatay sang pispis nga manaul, pagguba sang kasulatan sang pangulo, malain nga pagpamakak, ukon pagpasipala sa napatay.
KINARAY-A	Temporaryo nga pagkaulipon man ro silot sa pila ka ginadumilian nga binuhatan sa gab-i, pagpatay it pispis nga manaul, pagguba it kasulatan it pangulo, malain nga pagpamakak, ukon pagpasipala sa minatay.
TALA SA BAYBAYIN	ᜆᜈᜏᜃᜆᜈᜎᜓ ᜆᜄ᜔ᜐᜋᜏᜐᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓᜆᜈᜎᜓᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ ᜆᜈᜎᜓ.

ARTIKULO X

ENGLISH	Mothers are instructed to prepare daughters privately for womanhood. Husbands are told not to be cruel to their wives; the traditional text describes an extreme death penalty for disobedience.
TAGALOG	Inaatasan ang mga ina na ihanda nang pribado ang mga anak na babae sa pagdadalaga. Inuuutusan ang mga lalaki na huwag maging malupit sa asawa; matinding parusang kamatayan ang inilalarawan sa tradisyunal na teksto sa pagsuway.
HILIGAYNON	Ginasugo ang mga iloy nga pribado nga ihanda ang ila mga anak nga babayi sa pagkadalaga. Ginasugo ang mga bana nga indi magmalupit sa asawa; tama kabug-at nga silot nga kamatayon ang ginahambal sa tradisyonal nga teksto sa pagsupak.
KINARAY-A	Ginasugo ro mga iloy nga pribado nga ihanda ro anda mga unga nga babayi sa pagkadalaga. Ginasugo ro mga bana nga indi magmalupit sa asawa; tama kabug-at nga silot nga kamatayon ro ginahambal sa tradisyonal nga teksto sa pagsupak.
TALA SA BAYBAYIN	ᜆᜈᜇ᜔ ᜆᜄᜃ ᜆᜅᜐ ᜆᜈᜋ ᜆᜀᜂᜏᜑ ᜆᜅᜁ ᜆᜀᜒᜓ ᜆᜉᜊᜍ ᜆᜅᜁ ᜆᜅᜐ ᜆᜈᜎ᜕ ᜌᜌᜆ ᜆᜐ ᜆᜅᜐᜂᜂ᜕ᜐ. ᜆᜈᜐ᜗ᜐ ᜆᜅᜁ ᜆᜅᜐ ᜕᜕᜕ ᜆᜀ ᜆᜅᜐ ᜆᜅᜐ ᜆ᜕ᜐ᜖ᜐ ᜆᜐᜐᜐ; ᜆᜐᜐᜂᜐ ᜆᜂᜐᜐᜐ ᜕ᜆᜐᜐᜐ ᜆᜅᜁ ᜆᜈ᜕᜕ᜂᜐᜐ ᜆᜐ ᜐᜂᜐᜐᜐᜐᜐ ᜆᜐᜐᜐᜐ ᜆᜐᜐᜐᜐᜐ.

ARTIKULO XI

ENGLISH	The traditional account assigns death by burning for evading punishment through force or deceit, killing two young boys, or attempting to take the women of elders.
TAGALOG	Sa tradisyunal na salaysay, kamatayan sa pamamagitan ng pagsunog ang parusa sa pag-iwas sa hatol sa dahas o panlilinlang, pagpatay sa dalawang batang lalaki, o pagtatangkang agawin ang babae ng matatanda.
HILIGAYNON	Sa tradisyonal nga pagsaysay, kamatayon paagi sa pagsunog ang silot sa paglikaw sa silot paagi sa kusog ukon limbong, pagpatay sang duha ka bata nga lalaki, ukon pagtinguha sa pag-agaw sang babayi sang mga tigulang.
KINARAY-A	Sa tradisyonal nga pagsaysay, kamatayon paagi sa pagsunog ro silot sa paglikaw sa silot paagi sa kusog ukon limbong, pagpatay it daywang unga nga lalaki, ukon pagtinguha sa pag-agaw it babayi it mga gurang.
TALA SA BAYBAYIN	13 ʔɛɛɛɛɛɛɛɛɛɛ.

ARTIKULO XII

[illegible]

ARTIKULO XIII

ENGLISH	Exposure to ants is prescribed for killing a black cat during the new moon or stealing property belonging to a headman.
TAGALOG	Paglalantad sa mga langgam ang parusa sa pagpatay ng itim na pusa sa bagong buwan o pagnanakaw ng ari-arian ng pinuno.
HILIGAYNON	Pagbutang sa mga subay ang silot sa pagpatay sang itom nga kuring sa bag-o nga bulan ukon pagkawat sang pagkabutang sang pangulo.
KINARAY-A	Pagbutang sa mga subay ro silot sa pagpatay it itom nga kuring sa bag-o nga bulan ukon pagtakaw it pagkabutang it pangulo.
TALA SA BAYBAYIN	ᜆᜄᜋᜅᜇᜈᜏᜃ ᜆ ᜆᜄᜋ ᜆᜂᜄᜋᜆ ᜆᜂᜄ ᜆᜅᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜄᜋᜆᜄᜆ ᜆᜂ ᜆᜄᜆᜆ ᜆ ᜆᜄᜆ ᜆ ᜆᜄᜋᜆᜆ ᜆᜂᜄᜋ ᜆ ᜆᜄᜋᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜂ ᜆᜅᜅᜅᜅᜆᜆ ᜆᜂ ᜆᜆᜆᜆ.

ARTIKULO XIV

[illegible]

ARTIKULO XV

ENGLISH	Regarding traditional beliefs, corporal punishment is assigned for eating prohibited meat or herbs and for harming the young manual bird or a white monkey.
TAGALOG	Ukól sa mga paniniwala, parusang pisikal ang inilalarawan sa pagkain ng ipinagbabawal na karne o halamang itinuturing na mahalaga, at sa pananakit sa inakay ng manual o puting unggoy.
HILIGAYNON	Parte sa mga pagtuo, silot sa lawas ang ginahambal sa pagkaon sang ginadumilian nga karne ukon tanom nga ginakabig importante, kag sa paghalit sa bata sang manual ukon puti nga amo.
KINARAY-A	Parte sa mga pagtuo, silot sa lawas ro ginahambal sa pagkaon it ginadumilian nga karne ukon tanom nga ginakabig importante, kag sa paghalit sa unga it manual ukon puti nga amo.
TALA SA BAYBAYIN	3ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ, ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ 3 ᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ 3 ᜆᜆᜆᜆᜆ 3 ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ.

ARTIKULO XVI

ENGLISH	Cutting off fingers is prescribed for breaking wooden or clay sacred images, ritual daggers used in hog sacrifice, or ceremonial drinking vessels.
TAGALOG	Pagputol ng mga daliri ang inilalarawang parusa sa pagsira ng mga sagradong larawang kahoy o luwad, ritwal na punyal para sa paghahandog ng baboy, o mga sisidlang panseremonya.
HILIGAYNON	Pag-utod sang mga tudlo ang silot sa pagguba sang sagrado nga larawan nga kahoy ukon daga, ritwal nga punyal sa paghalad sang baboy, ukon mga suludlan nga ginagamit sa seremonya.
KINARAY-A	Pag-utod it mga tudlo ro silot sa pagguba it sagrado nga larawan nga kahoy ukon daga, ritwal nga punyal sa paghalad it baboy, ukon mga suludlan nga ginagamit sa seremonya.
TALA SA BAYBAYIN	ᜆᜄᜃᜅᜇᜈᜋ ᜆᜄ ᜆᜄᜃ ᜀᜆᜀᜀ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜃ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆ 3 ᜆᜆᜆᜆ, ᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆ ᜀᜀᜆᜆ, 3 ᜆᜆᜃ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ ᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆᜆ.

ARTIKULO XVII

ENGLISH	Death is prescribed for profaning places where sacred objects of diwatas or headmen are kept or buried; the traditional text also gives a severe penalty for defiling such places.
TAGALOG	Kamatayan ang inilalarawang parusa sa paglapastangan sa mga pook na kinalalagyan o pinaglibingan ng sagradong bagay ng mga diwata o pinuno; mabigat din ang parusa sa pagdungis sa gayong lugar.
HILIGAYNON	Kamatayon ang silot sa pagpasipala sa mga duog nga ginabutangan ukon ginlubngan sang sagrado nga butang sang mga diwata ukon pangulo; mabug-at man ang silot sa paghigko sang amo nga lugar.
KINARAY-A	Kamatayon ro silot sa pagpasipala sa mga lugar nga ginabutangan ukon ginlubngan it sagrado nga butang it mga diwata ukon pangulo; mabug-at man ro silot sa paghigko it amo nga lugar.
TALA SA BAYBAYIN	ᜏᜒᜒᜒᜒ ᜏᜒᜒᜒ ᜏᜒᜒᜒᜒᜒᜒᜒ ᜏᜒᜒᜒ ᜒ ᜏᜒᜒᜒᜒᜒᜒᜒᜒ ᜒ ᜒᜒ ᜒᜒᜒᜒ ᜒ ᜏᜒᜒᜒᜒᜒᜒᜒ ᜒ ᜏᜒᜒᜒᜒᜒᜒᜒᜒ ᜒ ᜒᜒᜒᜒᜒᜒᜒ ᜒᜒᜒᜒ ᜒ ᜒᜒ ᜒᜒᜒ ᜒ ᜏᜒᜒᜒ; ᜒᜒᜒᜒᜒ ᜒᜒ ᜏᜒᜒ ᜒᜒᜒ ᜒ ᜏᜒᜒᜒᜒᜒᜒ ᜒ ᜒᜒᜒᜒ ᜒᜒᜒᜒ.

ARTIKULO XVIII

[illegible]

Sanggunian at Editorial Note

1. National Historical Commission of the Philippines (NHCP), Registry entry: “The Code of Kalantiaw.” It records that the marker was delisted pursuant to NHI Resolution No. 12, s. 2004 because the Code has no valid historical basis.
2. Historical reproductions of the traditional 18-article text trace to the Robertson translation of the so-called Pavon manuscript. This edition paraphrases that text rather than presenting it as an authenticated 1433 original.
3. The Hiligaynon and Kinaray-a versions here are modern working translations and should be reviewed by qualified native-language/cultural authorities before formal publication or adoption.

Prepared as a cultural-historical reference edition • 10 September 2026

INTEGRATED PRINCIPLES AND LEGAL–ETHICAL CITATIONS

Biblical Principles • UNDRIP • Customary IHL • 1987 Constitution • Civil Code

Interpretive Safeguard. Ang seksiyong ito ay hindi muling nagpapatupad ng malulupit, mapang-alipin, o pisikal na kaparusahan na nasa tradisyunal na Kalantiaw text. Sa halip, ang 18 artikulo ay binabasa bilang cultural-historical material sa liwanag ng dignidad ng tao, due process, equal protection, karapatan ng Indigenous Peoples, at makabagong pamantayan ng katarungan. Ang Customary International Humanitarian Law (IHL) ay pangunahing naaangkop lamang sa sitwasyon ng armed conflict; hindi ito pangkalahatang batas para sa ordinaryong alitang sibil o customary governance.

1. Dignidad, Buhay at Makataong Pagtrato

Biblical: Genesis 1:27; Micah 6:8; Matthew 7:12. UNDRIP: Arts. 1, 2, 7. Customary IHL (kapag may armed conflict): Rules 87–92 — humane treatment, non-discrimination, prohibition of violence to life, torture/cruel treatment, corporal punishment, and mutilation. 1987 Constitution: Art. II, Sec. 11; Art. III, Sec. 1. Civil Code: Arts. 19, 20, 21. Prinsipyo: Ang customary justice ay dapat igalang ang buhay, dignidad, pagiging patas, at pananagutan nang walang cruel, degrading, o arbitrary punishment.

2. Katarungan, Due Process at Makatarungang Pagdinig

Biblical: Deuteronomy 1:16–17; Proverbs 18:13, 17; John 7:24. UNDRIP: Arts. 18, 27, 40. Customary IHL (armed conflict): Rules 100–103 — fair-trial guarantees, legality, individual criminal responsibility, and prohibition of collective punishments. 1987 Constitution: Art. III, Sec. 1. Civil Code: Arts. 19–21, 32. Prinsipyo: Walang hatol nang walang pagkakataong marinig, walang kinikilingan, malinaw na batayan, at indibidwal na pananagutan.

3. Indigenous Customs, Institutions at Sariling Pamamahala

Biblical: Exodus 18:21–26; Romans 12:4–5 (principles of responsible leadership and community roles). UNDRIP: Arts. 3, 4, 5, 18, 33, 34, 35. 1987 Constitution: Art. II, Sec. 22; Art. XII, Sec. 5; Art. XIV, Sec. 17. Civil Code: Art. 9 (duty of courts to decide despite silence/deficiency of law); Art. 10 (right and justice in doubtful interpretation), together with Arts. 19–21. Prinsipyo: Maaaring panatilihin at paunlarin ang indigenous institutions at customs, ngunit ang kanilang paggamit ay dapat kaayon ng Constitution, human rights, at applicable national law.

4. Lupang Ninuno, Ari-arian at Likas na Yaman

Biblical: Numbers 36:7; 1 Kings 21:1–19 (moral principle against wrongful taking of inherited land). UNDRIP: Arts. 25, 26, 27, 28, 29, 32. 1987 Constitution: Art.

XII, Sec. 5. Civil Code: Arts. 428, 429, 432; subject to the Constitution and special laws. Prinsipyo: Igalang ang ugnayang kultural at espirituwal sa lupain at ang lawful property rights; ang pagresolba ng boundary at ancestral-domain claims ay dapat dumaan sa naaangkop na legal at customary processes.

5. Kultura, Wika, Espirituwalidad at Pamanang Kultural

Biblical: Psalm 24:1; Revelation 7:9 (stewardship and diversity of peoples). UNDRIP: Arts. 11, 12, 13, 15, 31, 34. Customary IHL (armed conflict): Rule 104 — respect for convictions and religious practices; relevant protections also exist for cultural property. 1987 Constitution: Art. XIV, Secs. 14, 17. Civil Code: Arts. 19–21 as general standards of lawful, fair, and non-injurious conduct. Prinsipyo: Pangalagaan ang wika, ritwal, kaalaman, sagradong lugar at cultural heritage nang may paggalang sa karapatan at dignidad ng bawat tao.

6. Pamilya, Kababaihan, Bata at Nakatatanda

Biblical: Ephesians 5:25; Ephesians 6:1–4; 1 Timothy 5:1–2. UNDRIP: Arts. 7, 21(2), 22. Customary IHL (armed conflict): Rule 87 and related fundamental guarantees; Rule 93 prohibits rape and other sexual violence; Rule 105 protects family life. 1987 Constitution: Art. II, Sec. 12; Art. XV, Secs. 1–3. Civil Code: Arts. 19–21. Prinsipyo: Ang tradisyon ay hindi maaaring gawing batayan ng pang-aabuso, sexual violence, sapilitang relasyon, slavery, o degrading treatment.

7. Ari-arian, Utang, Kasunduan at Mabuting Pananampalataya

Biblical: Leviticus 19:11, 13; Matthew 5:37; Romans 13:7–8. UNDRIP: Arts. 26, 28, 32 where indigenous lands/resources are implicated. 1987 Constitution: Art. III, Sec. 1; Art. XII, Sec. 5 where ancestral lands are implicated. Civil Code: Arts. 19, 20, 21; Arts. 1159 and 1306 for obligations/contracts, subject to law, morals, good customs, public order and public policy. Prinsipyo: Tuparin ang lawful obligations nang may good faith; ang collection o settlement ay hindi dapat gumamit ng karahasan, arbitrary deprivation, o degrading punishment.

8. Pamumuno, Pananagutan at Kapayapaan

Biblical: Proverbs 29:2; Mark 10:42–45; Romans 12:18. UNDRIP: Arts. 18, 19, 40. Customary IHL (armed conflict): Rules 87, 100, 103. 1987 Constitution: Art. II, Secs. 5, 27, 28; Art. XI, Sec. 1. Civil Code: Arts. 19–21, 32. Prinsipyo: Ang pinuno ay tagapaglingkod at tagapangalaga ng katarungan; dapat may transparency, consultation, accountability at peaceful dispute resolution.

Suggested Application to the 18 Articles

Kalantiaw Articles	Modern Principle	Primary Cross-References
I, VII, XI–XIII, XV–XVIII	Protection of life and dignity; reject cruel, corporal, mutilating, enslaving, or arbitrary penalties.	Gen 1:27; Mic 6:8; UNDRIP 1,2,7,40; IHL 87–92, 94, 100–103; Const. III-1; Civil Code 19–21, 32
II, V	Good faith in debts, exchange and obligations; peaceful and lawful remedies.	Lev 19:11,13; Rom 13:7–8; Const. III-1; Civil Code 19–21, 1159, 1306
III, VIII, X, XIV	Family dignity, consent, protection of women and children; reject slavery and coercion.	Eph 5:25; 6:1–4; UNDRIP 7,22; IHL 87,93–95,105; Const. II-12; XV-1–3
IV, VI, IX, XV–XVII	Respect for cultural, spiritual and sacred places, while protecting human rights.	Ps 24:1; UNDRIP 11–13,25,31,34; IHL 104; Const. II-22; XIV-17
XVIII	Leadership accountability must be through lawful, fair and proportionate processes, not summary punishment.	Mk 10:42–45; UNDRIP 18,40; IHL 100–103; Const. II-27; XI-1; Civil Code 19–21,32

Legal Status and Limits

UNDRIP recognizes Indigenous Peoples’ rights to maintain their institutions, juridical systems or customs (including Art. 34), but frames these rights consistently with internationally recognized human rights. Article 40 recognizes access to fair and just procedures for resolving conflicts and disputes, with due consideration to indigenous customs and international human rights.

The 1987 Philippine Constitution expressly recognizes and promotes the rights of indigenous cultural communities (Art. II, Sec. 22), protects due process and equal protection (Art. III, Sec. 1), and directs the State to protect indigenous cultural communities’ rights to ancestral lands subject to the Constitution and national development policies (Art. XII, Sec. 5).

Civil Code Arts. 19–21 embody standards of justice, honesty, good faith, and liability for acts contrary to law, morals, good customs, public order or public policy. These provisions can support an ethical framework, but they do not convert the historical Kalantiaw text into enforceable penal law.

Core References

1987 Constitution of the Republic of the Philippines: Arts. II, III, XI, XII, XIV, XV.

Republic Act No. 386 (Civil Code of the Philippines): Arts. 10, 19–21, 32, 428–432, 1159, 1306.

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP): Arts. 1–5, 7, 11–13, 18–19, 22, 25–29, 31–35, 40.

ICRC Customary International Humanitarian Law Study: Rules 87–105 (fundamental guarantees and related protections), applicable in the armed-conflict context as specified by each rule.

Holy Bible: Genesis 1:27; Exodus 18:21–26; Leviticus 19:11,13; Numbers 36:7; Deuteronomy 1:16–17; 1 Kings 21:1–19; Psalms 24:1; Proverbs 18:13,17; 29:2; Micah 6:8; Matthew 5:37; 7:12; Mark 10:42–45; John 7:24; Romans 12:18; 13:7–8; Ephesians 5:25; 6:1–4; 1 Timothy 5:1–2; Revelation 7:9.

Tungkol sa aklat

Ang Bahandi sang mga Tulomanon ay pinagsamang aklat ng mga salaysay ng pamayanan, alamat ng Panay, talambuhay ng proponent at gabay sa pagtatala ng ritwal, epiko, awit, sayaw at kapistahan.

Kasama ang 18 artikulong iniuugnay sa Kodigo ni Kalantiaw, mga paliwanag sa katayuang pangkasaysayan ng teksto, at pagtalakay sa paggalang sa batas at karapatang pantao. Kinikilala ang kaibahan ng personal na patotoo, tradisyong pasalita at dokumentadong sanggunian.

Manunulat

DATO BINALAN HANAS

Frederick Bincal Berry

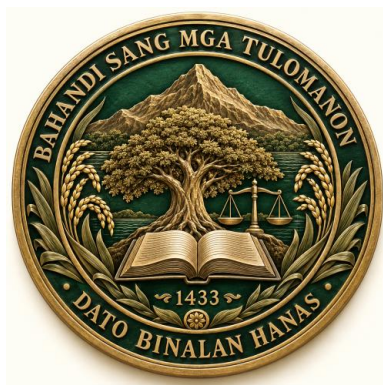
Royal Nomadic Warrior Defender of Bahandi sang mga Tulomanon

Cabugao, Pontevedra, Capiz, Panay, Pilipinas

Putting Baybay at Kaguyuman sa salaysay ng proponent

Copyright © 2026 DATO BINALAN HANAS

Ang personal na copyright ay saklaw ng sariling orihinal na sulatin at pag-aayos. Kinikilala ang mga sanggunian at kolektibong pamanang kultural ng mga pamayanan.

BAHANDI SANG MGA TULOMANON

TUNGKOL SA AKLAT

Ang aklat na ito ay isang pinagsamang ilustradong sanggunian tungkol sa kasaysayan, alamat, wika, kultura at pananampalataya ng pamayanang Panay.

Inilalahad dito ang Kodigo ni Kalantiaw 1433 at ang 18 Artikulo bilang paksang pangkultura at pangkasaysayan, kalakip ang kritikal na pag-unawa at makataohg pagbasa para sa kasalukuyang panahon.

Ang mga mapaminsalang parusa sa tradisyunal na teksto ay hindi iminumungkahi o pinahihintulutang ipatupad. Ang dignidad ng tao, karapatang pantao, due process at umiiral na batas ang dapat manaig.

KASAYSAYAN • ALAMAT • WIKA • KULTURA • PANANAMPALATAYA

DATO BINALAN HANAS
Frederick Bincal Berry
MANUNULAT

Puting Baybay • Kaguyuman • Pontevedra • Tribal Barangay Aldan • Capiz
Pinagsamang Ilustradong Edisyon 2026

ISBN /
QR CODE